

**УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ
В РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ
ПЕРІОДУ ВСТУПУ СРСР ДО ЛІГИ НАЦІЙ**

У статті досліджено роль та особливості українського питання в радянсько-польських відносинах першої половини ХХ ст., доведено, що обговорювалися лише питання, націлені на зміцнення державності панівних російської та польської націй, а не національні прагнення українців. Тому останні боролися зі спробами використати українське питання як фактор міжнародної політики в Лізі Націй.

Ключові слова: українське питання, радянсько-польські відносини, міжнародні відносини, Радянський Союз, Польща, Ліга Націй, національні меншини.

Серед численних та різнопланових вимірів українського питання першої половини 30-х років ХХ ст. не останнє місце займав міжнародний. Одним із найбільш високих світових форумів, на якому в цей період розглядалися українські проблеми, була Ліга Націй. Радянська історіографія вивченням українського питання в Лізі Націй практично не займалася. Лише у роки незалежності, коли вітчизняні історики почали по-новому, спираючись на раніше недоступні джерела, висвітлювати міжнародні аспекти українського питання, їхню увагу привернула й Ліга Націй [1, 45]. Українське питання на форумі Ліги Націй мали декілька головних вимірів: 1) міждержавних відносин, що не мала формально-правового розв'язання; 2) української національної меншини у Польщі, Румунії, Чехословаччині;

3) становища українців у Радянському Союзі.

За умовами Ризького договору 1921 р. до Польщі відійшло 130 тис. кв. км. українських земель із населенням понад 10 млн. осіб (це становило майже 30% населення держави) [10, 268]. Виконуючи умови Ризького договору, СРСР і Польща 25 липня 1932 р. уклали між собою договір про ненапад, визнаючи при цьому, що Ризький договір і надалі залишається основою радянсько-польських відносин [4, 436 – 439]. 5 травня 1934 р. сторони підписали протокол про продовження терміну дії договору про ненапад до 31 грудня 1945 р. [6, 315 – 317]. Отже, СРСР у 1932 – 1934 рр. не під тиском сили, а й добровільно визнав встановлені Ризьким договором кордони.

Більшовицька партія і радянський уряд у українському питанні мали два чітко окреслені аспекти: 1) внутрішня політика полягала в тому, щоб повернути Україні реальний статус малоросійської губернії – шляхом фізичного та морально-політичного винищення національно свідомого, державотворчого елемента, особливо селянства, яке генерувало національну ідею; 2) щодо міжнародної політики, то В. Ленін, а згодом Й. Сталін і його оточення намагалися використати українське питання, зокрема факт окупації Польщею західноукраїнських земель, як один з дійових засобів експорту комуністичної революції та російської експансії в країни Центральної Європи.

Політичні сили Польщі у підходах щодо вирішення українського питання розділилися на два основні напрями, які репрезентували націонал-демократи (ендеки) і пілсудчиками. Їхні концепції зводилися до таких моментів: 1) ендеки відстоювали “інкорпораційну” програму однонаціональної держави шляхом примусової асиміляції українців; 2) пілсудчики висували гасло “федерації” Польщі та України, з якою пов’язували, і не безпідставно, подальшу долю Польської держави. Головну роль у здійсненні федералістичної програми вони відводили українській проблемі, яку розглядали як: 1) національну і міжнародну щодо СРСР та УРСР; 2) “кресову”, внутрішню справу Польщі щодо західноукраїнських земель. Незалежно від політичних поглядів, ендеки і пілсудчики висували необгрунтовані

претензії на володіння українськими землями. розглядаючи їх як частину минулого державного утворення.

Особливість ситуації, як зазначають вітчизняні історики, полягала в тому, що, по-перше, західні українці опинилися у складі Польщі всупереч своїй волі, внаслідок воєнних дій, а тому в їхніх очах польська держава поставала як окупант-загарбник, а, по-друге, неприязне, почасти вороже ставлення до неї українців підкріплювалося дискримінаційною щодо них державною національною політикою [9, 11 – 28]. Польща, ігноруючи VII статтю Ризького договору, проводила на західноукраїнських землях антиукраїнську політику, спрямовану на полонізацію, асиміляцію та покатоличення українського населення [2].

Суперечності в українсько-польських відносинах почали особливо загострюватися у 1930 р. Центральні та місцеві польські власті розгорнули на західноукраїнських землях каральну операцію, офіційно названу “пацифікацією” – “вмиротворенням”. Репресивні заходи польських властей охопили 30 повітів загальною площею 50 тис. кв. км. з населенням 5 млн. осіб [14, 23]. У відповідь на терористичні акти, здійснювані бойовиками ОУН, польський уряд створив концентраційний табір Березу Картузьку, який зразу ж заповнили політв’язні – українці та члени польської опозиції [3, 199].

Каральні акції польських властей Західній Україні набули широкого розголосу в світі. Вперше після 1923 р., коли Рада послів Антанти санкціонувала окупацію Польщею західноукраїнських земель, українське питання стало предметом міжнародної політики. Знову на порядку денному для Польщі постала проблема виконання міжнародних зобов’язань щодо української національної меншини, які польський уряд взяв на себе ще у Версалі в 1919 р. [24, 205 – 207].

Використовуючи позитивну для себе реакцію світової громадськості, українські політичні сили вирішили звернутися до Ліги Націй. Колишній міністр ЗУНР В. Панейко, який підтримував тісні контакти з ОУН, подав петицію із скаргами на дії польських властей у секретаріат Ліги [IV, 1 – 3]. У Женеві міністрові закордонних справ Польщі О. Залеському була вручена нота уряду

УНР в екзилі, яка вимагала задовільнити права української національної меншини [16, 213 – 215]. На початку січня 1931 р. до секретаріату Ліги надійшла заява, підписана українськими депутатами польського сейму і сенаторами. Парламентарії домагалися, щоб ця міжнародна організація засудила репресивну політику Польщі і змусила її виконувати міжнародні зобов'язання щодо українців [14, 36–37]. Становище українців у Польщі стало темою численних звернень до Ліги Націй від “Комітету поневолених народів Польщі”, створеного у 1924 р. із українських, литовських та білоруських представників. У 1931 р. Генеральний секретаріат Ліги Націй отримав колективну скаргу групи українських політичних в'язнів, яка засвідчувала жорстоке поводження з ними польської поліції [II, 2]. Документи свідчать, що польський уряд серйозно непокоїла діяльність сенатора польського сейму М.Рудницької, яка в 1931 р. здійснила поїздку до Швейцарії, Англії, Німеччини [12, 148 – 150, 359 – 360, 616 – 619].

Офіційні польські власті всю вину за “терористично-саботажні” акції, які були здійснені в 290 місцевостях Польщі, покладали на керовану Є.Коновальцем ОУН. Побоювання Варшави були небезпідставними, адже в 1930 – 1931 рр. матеріали про “нацифікацію” були у 160 публікаціях англomовної преси, 400 – німецькомовної, 80 – чехословацької, 20 – французької і 20 – італійської [V, 1].

19 січня 1931 р. відбулося засідання Ради Ліги Націй, на якому з певних причин українське питання не знайшло належної підтримки. Було тільки створено Комітет трьох у складі представників Англії, Італії і Норвегії, перед яким поставили завдання вивчити ситуацію в Західній Україні. Польські дипломати вели переговори з членами робочого органу, переконуючи їх у тому, що проблему можна розв'язати засобами польської внутрішньої політики. На засіданнях Ради Ліги Націй у травні 1931 р. Комітет трьох розглянув інформацію лише польського уряду [11].

30 січня 1932 р. відбулося засідання Ради Ліги Націй, яке фактично завершило розгляд українського питання, але було не

на користь населення Західної України. Японський посол у Брюсселі Сато, основний доповідач на засіданні, зробив лише легкі докори польським властям та засудив терористичну діяльність українців, звинувативши їх у використанні Ліги Націй для боротьби з польською державою [15, 142]. У справі “пацифікації” до Женеви надійшло 700 закордонних протестів, щоправда багато з них було анульовано. Крім того, у Берліні, Женеві і Лондоні вийшло понад 2700 брошур про Польщу, зокрема про недотримання нею зобов’язань щодо національних меншин [1, 42 – 43].

В українському питанні Москву і Варшаву почали особливо турбувати два моменти: 1) антирадянські та антипольські плани нацистської Німеччини, розраховані на використання українців і 2) революційні методи боротьби ОУН, штаб якої хоча й перебував за кордоном, але основним полем діяльності прагнув зробити українські землі у Польщі та СРСР. Тому кремлівських вождів найбільше непокоїла ОУН, яка найрадикальніше протестувала проти голодомору в Україні. На конференції проводу ОУН у Берліні 3 червня 1933 р. було прийнято рішення про атентат на радянського консула у Львові [7, 132]. 21 жовтня 1933 р. член ОУН М.Лемик, помилково прийнявши за консула чиновника ДПУ – НКВС в радянському консульстві О.Майлова, смертельно його поранив. Після вбивства Майлова голова ОДПУ В.Менжинський у 1934 р. видав наказ про розробку плану нейтралізації терористичних акцій ОУН [13, 22].

Вважаючи Польщу ворожою державою, радянське керівництво використовувало проти неї Компартії Польщі і Західної України, які перетворилися у сліпе знаряддя Москви. ЦК КПЗУ навіть розробив “Мобілізаційний план про підпільну роботу на випадок виникнення війни проти Радянського Союзу”, який було передано в Комінтерн. Він передбачав створення на території Західної України Центрального штабу (5 осіб), штабів Південнозахідної (21 особа) і Північносхідної (27 осіб) груп. На випадок війни вони мали такі завдання: 1) знищити засоби зв’язку між Польщею і Чехословаччиною; 2) знищити засоби зв’язку і транспортні комунікації між Польщею і Румунією; 3) організувати

партизанський рух; 4) вести антипольську пропаганду [III, 8–19]. Компартія Польщі на своєму V з'їзді також обстоювала ідею “світового Союзу радянських республік” і обіцяла Й.Сталіну повалити “фашистську диктатуру” у Польщі, возз'єднати Західну Україну з УРСР [20, 267 – 270].

Керівництво Польщі також чітко усвідомлювало, що всілякі спроби перегляду існуючих кордонів неминуче викличуть активізацію українського питання у політиці ряду держав, особливо СРСР та Німеччини. Розбіжності у позиціях Москви і Варшави стали особливо помітними під час переговорів про утворення Східного пакту (“Східного Локарно”). У грудні 1933 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило пропозиції, які було передано урядові Франції: 1) СРСР на певних умовах згідний вступити до Ліги Націй; 2) він погоджується на укладення в рамках Ліги Націй регіональної угоди на випадок агресії Німеччини; 3) СРСР хоче залучити до неї ряд держав, у тому числі Польщу [5, 876 – 877]. Проте міністр закордонних справ Польщі у Женеві в червні 1934 р. не приховував скептицизму стосовно радянських пропозицій. Оцінюючи проект пакту, Ю.Бек пізніше згадував: “Насправді тут йшлося лише про те, щоб кинути країни Східної Європи, нас і Чехословаччину зокрема, в обійми російської політики і об'єднати це угруповання із французькою політикою. Адже було цілком очевидно, що в тодішній ситуації Німеччина до нього не приєднається...” [17, 78]. Тому приєднання до регіонального пакту польські дипломати обумовлювали численними застереженнями [19, 110 – 118]. Стало очевидним, що Польща шукала формальні причини для відмови.

Тільки при розв'язанні однієї проблеми, нерозривної з українським питанням, сторони досягнули компромісу. 15 вересня 1934 р. 15-та Асамблея Ліги Націй (30 держав) звернулася до радянського уряду із пропозицією вступити до цієї міжнародної організації [8, 152]. Уряд СРСР погодився її прийняти. Москву насторожувала лише позиція Польщі, яка, на її думку, “вела шалену агітацію проти нашого вступу в Лігу” [6, 371]. Ці звинувачення радше впливали із загальної неприязні кремлівських політиків до Польщі, а не спиралися на конкретні факти.

Насправді Польща не заперечувала проти вступу СРСР до Ліги Націй, однак мала важливе застереження. Воно стосувалося міжнародних зобов'язань Польщі щодо захисту прав національних меншин, тобто проблеми, обговорення якої польська сторона намагалася уникати. У міністерстві закордонних справ Польщі вважали, що коли СРСР стане постійним членом Ліги Націй, то завдяки цьому зможе втручатися у польську політику на західноукраїнських землях [21, 62 – 63]. Не випадково, виступаючи 13 вересня 1934 р. в Лізі Націй, Ю.Бек закликав усунути помилки минулого і створити “здорову та справедливу” основу для захисту національних меншин [23, 23 – 25]. Польські політики чудово розуміли популізм таких заяв і усвідомлювали вразливість польської національної політики.

Тому у вересні 1934 р. уряд Польщі звернувся до радянської сторони із запитом, від відповіді на який мала залежати позиція Польщі: 1) чи уряд СРСР не змінив своїх позицій в радянсько-польських відносинах, які ґрунтуються на існуючих договорах; 2) чи готовий він це підтвердити шляхом двостороннього обміну нотами [19, 119 – 120]. Не обтяжена жодними міжнародними зобов'язаннями щодо охорони прав національних меншин, Москва охоче погодилася. Після обміну нотами, який відбувся у вересні 1934 р., Польща заявила про свою підтримку СРСР при вступі до Ліги Націй [19, 120].

18 вересня 1934 р. за вступ СРСР до Ліги Націй проголосувало 39 її членів із 42 [8, 152]. Проте компромісне вирішення цієї проблеми позитивно не позначилося на радянсько-польських відносинах. У своїй зовнішній політиці Польща почала орієнтуватися на Німеччину. Розігруючи українську карту, нацистське керівництво вдало маніпулювало нею у відносинах з Польщею. Настрої певних політичних сил Польщі знайшли своє відображення у публікаціях відомих авторів цього періоду, зокрема В.Студницького. Схвалюючи плани спільної експансії Німеччини, Польщі, Фінляндії, Японії проти СРСР, він писав: “Для Польщі український експеримент пов'язаний з повною небезпекою, тому що вона володіє Східною Галичиною і Волинню, територіями із змішаним українським та польським населенням. У часи

Брестського договору Україна сягала навіть до хелмських земель. Польща може піти на український експеримент тільки спільно з Німеччиною, як головною опорою середньоевропейського блоку, але при умові, що відроджена Україна прийме на свою територію 3 млн. українців з Польщі для забезпечення повного володіння польсько-українськими провінціями” [23, 223].

Розпочавши репресії проти українського національного руху, Польща 13 вересня 1934 р. відмовилася виконувати свої міжнародні зобов'язання про захист прав національних меншин [18, 74 – 76]. Рішення про відмову Польщею виконувати трактат про права меншин у Лізі Націй було прийнято ще у 1931 р., але у Варшаві лише чекали слушного моменту. Всю підготовчу роботу у Лізі Націй провів представник Польщі Е. Рачинський, який згодом зазначав: “... відмова від зобов'язань – моя дитина, мною виплекана і вихована” [22, 12]. Вчинок Польщі відібрав у населення Західної України можливість хоча б скаржитися в Лігу Націй, інформуючи таким чином світ про своє становище. Українські дослідники зазначають, що 1934 рік став певним рубежем у розвитку відносин з Лігою Націй. Відтоді зв'язок з нею полягав лише в участі (з пропагандистською метою) у пов'язаних з нею міжнародних організаціях [10, 13].

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що СРСР і Польща, незважаючи на протилежні цілі у своїй політиці щодо українського питання, займали аналогічні позиції. Використовуючи людські і матеріальні ресурси українських земель для задоволення своїх державних інтересів, вони вели нещадну боротьбу з національно-визвольним рухом українського народу.

I. Державний архів Львівської області. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 446.

II. Центральний державний архів вищих органів влади та Управління України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 344.

III. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 221.

IV. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 144.

V. Archiwum Akt Nowych. Instytucje wojskowe. – Sygn. 296/III – 48.

1. Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920 – 1939 рр.: історіографія проблеми // Вісник Національного ун-ту

"Львівська політехніка". – Львів. – 200. – № 431. – С. 40 – 47.

2. Гетьманчук М.П. Реалізація умов VII статті Ризького договору в політиці Польської держави на західноукраїнських землях у 1921–1939 рр. // Військово-науковий вісник Військового інституту при Національному ун-ті "Львівська політехніка". – Львів, 2000. – Вип. 2. – С. 20 – 31.

3. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.

4. Документи внешней политики СССР. – М.: Госполитиздат, 1969. – Т. 15. – 867 с.

5. Документы внешней политики СССР. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 16. – 920 с.

6. Документы внешней политики СССР. – М.: Политиздат, 1971. – Т. 17. – 879 с.

7. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1996. – Ч. 1. – 190 с.

8. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів – К.: Основи, 1995. – 903 с.

9. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919 - 1939). // Україна – Польща: важкі питання. – Варшава: Тирса, 1998. – Т. 1–2. – С. 11 – 28.

10. Кушнір В.В. Ліга Націй та українське питання 1919 – 1934 рр. – Автореф. дисерт... канд. іст. наук. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2000. – 17 с.

11. Олесницький Я. Травнева сесія Ліги Націй і українські петиції // Діло. – 1931. – 28 травня.

12. Рудницька М. Статті, листи, документи. – Львів: Місіонер, 1998. – 844 с.

13. Судоплатов П.А. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 1998. – 688 с.

14. Швагуляк М. "Пацифікація". Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1993. – 52 с.

15. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст. // Записки Наукового товариства імені Т.Шевченка: Праці істор.-філософ. секції. – Львів: НТШ у Львові, 1991. – Т.222. – С. 111 – 145.

16. Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. – Автент. відтв. вид. 1934 р. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 352 с.

17. Beck J. Ostatni raport. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 38 s.

18. Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1996. – Т.2. – 362 s.

19. Gregorowicz S., Zacharias M.J. Polska – Związek Sowiecki. Stosunki

polityczne 1925 – 1939. – Warszawa: Instytut Historii PAN, 1995. – 230 s.

20. KPP. Uchwały i rezolucje. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1956. – T.3. – 660 s.

21. Michowicz W. Walka dyplomacji polskiej przeciwko traktatowi mniejszościowemu w Lidze Narodów w 1934 r. – Łódź : Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1963. – 201 s.

22. Raczyński E. W sojusznicy Londynie. Dziennik ambasadora E. Raczyńskiego 1939 – 1945. – Londyn: Nak. Instytutu Polskiego i muzeum im. Gen. Sikorskiego, 1960. – 450 s.

23. Studnicki W. System polityczny Europy a Polska. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1935. – 324 s.

24. Traktat między głównymi mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Polską podpisany w Wersalu 1919 r. – Warszawa: B.w. , 1919. – 247 s.

Николай Гетьманчук. Украинский вопрос в советско-польских отношениях во время вступления СССР в Лигу Наций. В статье исследуется роль и особенности украинского вопроса в советско-польских отношениях первой половины 30-х годов XX ст., доказывается, что обсуждались только те вопросы, которые были нацелены на укрепление государственности господствующих русской и польской наций, а не на поддержку национальных устремлений украинцев. Поэтому последние выступали против попыток использовать украинский вопрос как фактор международной политики в Лиге Наций.

Ключевые слова: украинский вопрос, советско-польские отношения, международные отношения, Советский Союз, Польша, Лига Наций, национальные меньшинства.

Mykola Hetmanchuk. Ukrainian question of Soviet-Polish relations when the USSR joined Nation League. In the article studied the role and peculiarities of Ukrainian question in soviet-polish relations of the 30-ies of the XXth century are. The author tells that in relations between the USSR and Poland, their attitude to the Ukrainian problem appeared only that questions which were the aim on strengthening of state the system of ruling nations Russian and Polish, and not on maintenance of national Ukrainians aspirations. That's why they fought against the attempts to press into the service of Ukrainian question into the factor of international policy in the Nations League.

Key words: Ukrainian question, soviet-polish relations, international relations. Soviet Union, Poland, Nations League, national minorities.